

**Impact
Factor
2.147**

ISSN 2349-638x

Reviewed International Journal



**AAYUSHI
INTERNATIONAL
INTERDISCIPLINARY
RESEARCH JOURNAL
(AIIRJ)**

Monthly Publish Journal

VOL-III

ISSUE-VII

July

2016

Address

- Vikram Nagar, Boudhi Chouk, Latur.
- Tq. Latur, Dis. Latur 413512
- (+91) 9922455749, (+91) 9158387437

Email

- aiirjpramod@gmail.com

Website

- www.aiirjournal.com

CHIEF EDITOR – PRAMOD PRAKASHRAO TANDALE

महिला सक्षमीकरणासाठी शिक्षण हे प्रभावी माध्यम

श्री धायगुडे बाळासाहेब विनायकराव

एम.ए. (मराठी), एम.एड्. डी.एस.एम.

मु. पो. बनसारोळा ता. केज जि.बीड

मो. ८३०८४०४५४५

ई.मेल. balasahebdaygude45@gmail.com

प्रस्तावना-

भारतीय स्त्री जिवनाच्या इतिहासाचा आढावा घेतला असता, काही मोजक्याच स्त्रियांचा उल्लेख विविध कारणाकरीता केला जातो.की ज्यामध्ये रजिया सुलतान ,राणी लक्ष्मीबाई,अहिल्याबाई होळकर, राजमाता जिजाऊ आदी सारख्या स्त्रियांचा उल्लेख त्यांच्या विविध क्षेत्रातील कारणांमुळे केला जातो. पण इथे एक बाब लक्षात घेण्याजोगी महत्वाची ठरते, व ती म्हणजे अशा काही स्त्रियांना राजश्रय प्राप्त असल्यामुळे त्या एक विशिष्ट असामान्य असे कार्य करू शकल्या.परंतू सामान्य स्त्रियांच्या अज्ञानाचा,अशिक्षितपणाचा समाजातील कर्मठ व रूढीवादी विचारांच्या लोकांनी फायदा घेतला व तिचे कार्यक्षेत्र चुल व मूल ह्यापुरतेच सिमित ठेवण्याच काही काही कालखंडापर्यन्त यशस्वि पर्यन्त केला.मात्र भारतीय स्त्रि शिक्षणाचे पुरस्कर्ते व थोर समाज सुधारक महात्मा जोतीबा फुले व क्रान्तीज्योती सावित्रीबाई फुले यांनी स्त्रि शिक्षणाची मुहूर्तमेढ रोवून, स्त्रि जिवनाला एक स्वतःचे अस्तित्व व ओळख निर्माण करून दिली.त्यामुळेच आज आपणाला समाजात व सर्वच क्षेत्रात धिटपणे व सन्मानाने वावरत असेलती स्त्रि दिसून येते.मूक पणे अन्याय व अत्याचार सहन करणारी स्त्रि शिक्षणामुळेच सशक्त झाली.आज तिने आपल्यातील गुणांच्या जोरावर जवळपास सर्वच श्रेत्रात आपल्या यशाची मुहूर्तमेढ रोवून,अवकाशात देखील तिने पुरुषांच्या बरोबरीने कार्य करण्यासाठी झेप घेतली आहे,व आपल्या कार्याचा एक वेगळा असा ठसा त्या त्या श्रेत्रात उमटविला आहे.शिक्षणामुळे ति आज चुल आणि मूल हे तिचे कार्यक्षेत्र साभाळून देखील इतर कार्यात पुढेच आहे.शिक्षण हे वाघीनीचे दूध आहे ,जो ते प्राशन करेल ,तो गुरगुरल्या शिवाय राहणार नाही,ह्या उक्ता प्रमाणे आजची सुशिक्षित स्त्रि तिच्यावर होणा-या अन्याया विरुध्द व सामाजातील विविध घटकावर होमा-या अन्याया विरुध्द आवाज उठवून न्याय मिळविण्यासाठी यथोचित न्यायीक मार्गाचा अवलंब करून न्याय मिळवत पुढेच झेप घेत आहे.तिच्या अशा प्रकारच्या जडणघडणीत शिक्षणाचा भूमिका ही खुपच महत्वाची ठरते आहे.

- **स्त्रि चिकित्सक व आधुनिक विचारांची बनली-** अंध-श्रध्दा मागे,अशिक्षित पणा असतो.भारतीय स्त्रि ही अशिक्षित असल्यामुळेच तिच्या ज्ञानाचा समाजातील कर्मठ ,रूढीवादी,पुरुषी संस्कृतीची मानसिकता असलेल्या पुरुष वर्गाने स्त्रियांच्या अज्ञानाचा फायदा घेऊन तिला अनेक जाचक बंधनात गुंतवून ठेवले.तिच्या स्वातंत्र्यावर अनेक जाचक अटी घातल्या,जणू काही स्त्रि जन्म हा यातना सहन करण्यासाठीच निर्माण केला आहे.अशी मानसिकता स्त्रि बनविण्यात आली.व त्यामुळेच की काय तिने ह्या सर्व गोष्टींना आपली मूक संमती देऊन त्याचा स्विकारच केला अशी परिस्थिती बनली.

परंतू स्वातंत्र्यपूर्व कालखंडात राजा राममोहन राय यांनी प्रथमतः स्त्रियांवरील होणा-या अन्यायाविरूद्ध आवाज उठवून,पूढील काळातील स्त्रि-दास्य मुक्तीची नांदीच निर्माण केली.महात्मा जोतीबा फुले व क्रान्तीज्योती सावित्रीबाई फुले ह्या समाजसुधारक दापत्याने तर स्त्रियांना शिक्षणाची दारे खुली करून देण्यासाठी अनेक यातना व कष्ट सहन केली. आज स्त्रि ही समाजातील विविध घडणा-या बारीक प्रभाव जाणून घेते आहे.त्या आधारे ती अंध श्रद्धा व श्रध्दा यांच्या सिमारेषा ती समजावून घेऊन स्व-विवेकतेच्या आधारे त्याचा स्विकार करित आहे.रूढा परंपरांमध्ये कालाप्रमाणे घडवून येणारा बदल स्विकारण्याची तिने तयारी केली आहे.थोडक्यात सांगावयाचे म्हणजे शिक्षणामुळेच आजची भारतीय स्त्रि ही शिक्षणामुळे स्त्रि चिकित्सक व आधुनिक विचारांची बनली आहे.

- **व्यावसायिक शिक्षणातून क्रिया कौशल्यात वाढ व आर्थिक सक्षमता-** शिक्षणाच्या शिक्षणाच्या संधी मिळाल्यामुळे स्त्रिया विविध व्यावसायिक कौशल्य विकासाच्या शिक्षणक्रमास प्रवेश घेऊन, नवीन व्यवसाय व कारखाने उभे करण्याचे कौशल्य आत्मसात करू लागल्या आहेत.त्यामुळे त्यांना विविध कौशल्य आल्याने त्यांच्या उत्पादनशिलतेत वाढ होत आहे.ग्रामीण भागातील स्त्रि बचत गटाच्या माध्यमातून आर्थिक पाठबळ उभे करून,व स्वतः चा व्यवसाय करत आहे.व स्वतः चे उत्पादन बाजारपेठेत बचत गटाच्याचा माध्यमातून विक्री करून आर्थिक दृष्ट्या सक्षम होत आहे.तसेच आर्थिक व्यवहार व बँकेचे व्यवहार ही चोक करायला सक्षम होत आहे.तर शहरी भागातील स्त्रि ही नौकरी व व्यवसायच्या माध्यमातून आर्थिक दृष्ट्या सक्षम बनत चालली आहे.मिळणा-या आर्थिक पाठबळातून ती आपल्या मुलांचे शिक्षण व कुटूंबाचे संरक्षण यासाठी खर्ची घालत आहे.
- **स्त्रि संघटन व स्त्रि लढा-** महात्मा गांधीना ही स्वातंत्र्याच्या लढयातही स्त्रियांचा सहभाग मोठ्या प्रमाणात मिळाला होता.तसेच क्रान्तीकारी गटात ही स्त्रि सहभाग होता.स्त्रियांच्या स्वातंत्र्य लढयातील सहभागामुळेच व त्याच्यात शिक्षणामुळे झालेल्या जागृतीमुळे स्त्रियांच्या सामाजिक सुधारणेच्या चळवळीला गती मिळाली.त्यातूनच पूढे स्त्रियांवरील अन्यायाविरूद्ध संघटीत कार्य करण्यासाठी विमेन्स इंडियन असोसिएशन 1917 (W.I.A) तर आखिल भारतीय महिला परिषद 1927 (A.I.W.C) ही संस्थात्मक चळवळ उभी राहिली. भारतीय स्त्री चळवळीच्या पहिल्या लाटेमुळे स्त्रियांचे जीवन व समाजातले स्थान याबद्दलच्या पूर्वापार दैववादी व निराशावादी कल्पना बदलून विचारांना एकदम निराळे वळण मिळाले ,तर विषमतेला नैसर्गीक लिंगभेद कारण असल्याचे आतापर्यन्त मानले जात होते,त्याला दुसऱ्या लाटेने धक्का दिला.आता तिसरी लाट स्त्रि-पुरुष संबंधातली अन्यायकारक उतरंड समजून घेऊन एका नव्या समाजाचा व समाज बदलाचा शोध घेत आहे.

आज मितीला कितीतरी संस्थात्मक चळवळी स्त्रिच्या प्रश्नाविषयी कार्य करित आहे.त्यात त्या बलात्कार,स्त्रिवरील अन्याय,हुंडाबळी, सासरी होणारा छळ,घटस्फोट,संपत्तीतील स्त्रिचा अधिकार,विवाह विषय कायदे,वारसा हक्क याबाबत समाज व शासनासमोर प्रश्न उपस्थित करून न्याय मिळविण्यासाठी झगडत आहे.स्त्रि संघटनेतच्या अशा प्रकारच्या कार्यामुळे कोणत्याही एका स्त्रिचा प्रश्न हा एका स्त्रिचाच न राहता ,तो संपुर्ण स्त्रियांचा मानून स्त्रि संघटना कार्य करित आहे.उदा.अलिकडे निर्माण झालेला शने-शिंगणापूर देवस्थान चौथ-यावरील स्त्रियांच्या प्रवेशा बंदीकडे हि स्त्रि संघटनांनी शासनाचे व समाजाचे लक्ष वेधले आहे.

- **स्त्रियांचा नेतृत्व विकास** – शिक्षणातून विविध स्तरावर कला गुण, तसेच कौशल्ये सादर करण्याच्या संधी मिळत मूलीनां मिळत असल्याने त्याच्या सभाधितपणा, विचार व्यक्त करण्याचे कौशल्ये, आपली बाजू व्यवस्थित मांडण्याचे कौशल्ये, दुसऱ्याचे विचार व्यवस्थित ऐकण्याचे व त्यावर विमर्षी चिंतन करण्याचे कौशल्ये विकसित होते. तसेच शालेय पातळीवरील विविध क्रिडा स्पर्धेच्या माध्यमातून त्याच्या क्रिडा कौशल्याचा, सामजस्यांचा विकास होतो, तसेच सहकार्य शिलता वाढीस लागून, संघटन, नेतृत्व गुणांचा विकास झाल्याने त्या स्वतःचे प्रश्न व्यवस्थित मांडतात. तसेच प्रसंगी छोट्या वा मोठ्या गटाचे नेतृत्व ही करतात.

शिक्षणातून न्याय, अन्याय, हक्क, कर्तव्य, यांच्या बाबतची जाणीव होत असल्याने, स्त्रि आज ठिकठिकाणी अन्याय व अत्याचाराच्या विरोधात नेतृत्व करू लागली आहे. राजकारण, समाजकारण, क्रिडा-कौशल्ये, संघटन, समाजसेवा, विविध शासकीय व निमशासकीय, संस्थातील पदावर राहून ती त्यासंस्थाचे नेतृत्व करित आहे. त्यामुळे आजची स्त्रि ही अबला राहिली नसून ती शिक्षण घेउन सबला झाली आहे. यातच शिक्षणाचे यश आहे.

स्त्रि नेतृत्वांची व्याप्ती केवळ गावापूरतीच मर्यादीत न राहता, तिने देशाचे सर्वोच्च पद ही भूषविलेले आहे, हे आपणास ज्ञातच आहे. तीच्या नेतृत्वांची भरारी उत्तूंग असून तिने अवकाशात यानाच्या नेतृत्वाची धुरा सांभाळत, अवकाशाला देखील छोटे केले आहे. श्रीम. इंदिरा गांधी, डा. प्रतिमाताई पाटील, श्रीम. सोनीया गांधी, श्रीम. सुप्रिया सुळे, श्रीम. मेनका गांधी, श्रीम. किरण बेदी, श्रीम. मेघा पाटकर, श्रीम. सिंधूताई सपकाळ, या व यासारख्या अनेक कर्तबगार स्त्रियांची नावे नेतृत्वाबाबत समोर येतात.

- **महिलांच्या आरोग्याचा विकास**- आपण आरोग्याची व्याख्या करित असतांना निरोगी शरीरा बाबत करित असतो. त्यासाठी आजारपण, आहार-विहार, अस्वच्छता या बाबी लक्षात घेऊन करितो. पण आरोग्य म्हणजे केवळ जगणे नाही, तर ते मानसिक, शारीरिक आरोग्य आणि स्वतःच्या शरीराशी एक सकारात्मक नाते आहे. स्त्रिचे आरोग्य स्त्रिच्या आईपणाशी जोडलेले असले, तरी खरे म्हणजे स्त्रि आरोग्यचे प्रश्न हे, स्त्रि जीवनाच्या प्रत्येक अवस्थेशी निगडीत आहेत.

शिक्षणातून शारिरीक वाढ व विकासाच्या अवस्थेची माहिती मिळत असल्याने, स्त्रिच्या आहार-विहारात मोठ्या प्रमाणात, तसेच दैनंदिन जिवन पध्दतीत संतुलीतपणा येत आहे. शासनाच्या आरोग्य विषयक मोहिमीमूळे ही महिलांचे आरोग्याचे प्रश्न सुटत आहेत. बाळंतपणात माता व बालक यांचे दगावण्याचे प्रमाण कमी होण्यास त्यामुळे मदत झाली आहे. स्त्रियांचे लैंगिक आजार, गर्भधारणा व बाळंतपण यासारख्या आजारा विषयी सुशिक्षित स्त्रि ही जागृत झाली आहे. धावपळीच्या काळात येणारा थकवा व ताण-तणाव कमी करण्यासाठी ती दररोज ध्यान-धारणा, व्यायाम, संतुलित आहार, ह्या बाबीकडे सजग होऊन, आपल्या स्वतःच्या कुटूंबाच्या आरोग्याकडे लक्ष देत आहे.

ग्रामीण भागातील स्त्रि देखील आता हळूहळू का होईना, आरोग्यविषयक प्रश्ना कडे गांभीर्याने पाहत असून आपल्या आरोग्याकडे व कुटूंबाच्या आरोग्याकडे लक्ष देत आहे.

- **क्रिडा शिक्षणातून महिला सक्षमीकरण**- स्त्रि व पुरुष यातील तुलना करित असतांना स्त्री ला पुरुषा पेक्षा शारिरीक क्षमतेच्या बाबतीत कमकुवत समजले जाते. व त्यामुळेच तिला आजपर्यन्त समाजात व कुटूंबांत दुय्यम असे स्थान दिले गेले. परंतू स्त्रि ही पुरुषापेक्षा शारिरीक दृष्ट्या कमकुवत असली तरी, तिने क्रिडा शिक्षणातून

आपल्यातील शारिरीक क्षमतेच्या बळावर जागकतिक स्तरावर क्रिडा क्षेत्रात वेगळा असा दबदबा निर्माण केला आहे.पी.टी.उषा (धावपटू),सानिया मिर्झा, कविता राऊत(धावपटू),मेरा कोम (बाक्सिंग),सानिया नेहवाल अंजली भागवत(नेमबाज),अनिशा सय्यद(शुटींग),अंजुम चोप्रा(क्रिकेटर),अनुराधा बिसवाल (धावपटू),दिपीका कुमारी(Archery),गुलन गोस्वामी(क्रिकेटर),मिथालीराज(क्रिकेटर),पी.व्ही सिंधू (बॅडमिंटन),आदी काही महिला खेळाडूंची नावे उदाहरण म्हणून समोर येतात.त्यांच्या पासून प्रेरणा घेऊन नवीन अनेक महिला खेळाडू तयार होत आहे.त्यासाठी क्रिडा अकादमी,साई ह्या क्रिडा प्रशिक्षण व शिक्षण देणा-या संस्थांची भूमिका महत्वाची आहे.

- **सामाजिक विकास व स्त्रियांचे सामाजिक कार्य-** शिक्षणामुळे स्त्रित सामाजिक कार्य करण्याचे धाडस निर्माण झाले.चूल आणि मूल कार्यक्षेत्रात रमणारी ,चारभिंतीच्या बाहेरच्या विश्वात डोकावण्याचे सहसा धाडस न करणा-या कालच्या स्त्रिचे चित्र डोळ्यासमोर आणले की,आजच्या सामाजिक झालेल्या स्त्रि बाबत व तिच्या कार्याबाबत मनात आदराची व कौतूकाची भावना निर्माण झाल्याशिवाय राहत नाही.समाजातील पिढीत घटकासाठी तिने आपले आयुष्य झोकून दिले आहे.मेघा पाटकर,सिधूताई सपकाळ,सुधाताई कुलकर्णी,सुमन मेटे(आदिवासी च्या विकासासाठी कार्य)डा.प्रकाश आमटे यांच्या बरोबर त्यांच्या पत्नी श्रीम. मंदाकिनी आमटे ह्या गडचिरोली जिल्यातील भामरागड तालुक्यातील हेमसकसा येथे बाबा आमटे यांनी स्थापन केलेल्या लोकबिरादारी प्रकल्पात आदिवासी बांधवासाठी कार्य करतात.तसेच लोकांनी आणून दिलेल्या वन्य प्राण्यावरही त्या उपचार करतात. केवळ चाकोरीबध्द विचार करणारी स्त्रि आता सामाजिक कार्यात देखिल मोठ्या उत्साहाने सहभागी होऊ लागली आहे.दुस-याच्या सुख-दुःखशी ती समरस होत आहे.विविध सामाजिक उपक्रम व कार्य यांच्यात तिचा सहभाग वाढत आहे.

- **साहित्य व कला क्षेत्रातील स्त्रिचा विकास-**शिक्षणामुळे महिला लिखाण करू लागली व विविध क्षेत्रात सहभागी होऊ लागली,विविध श्रेत्रातील घडामोडी बदल वाचन करू लागली.आजूबाजूच्या परिसरात घडणा-या विविध घडामोडीचे चिकित्सक पणे निरीक्षण करू लागली.तिने जे भोगले,सहन केले ,जे तिच्या वाट्याला सुख वा दुःख आले,त्याबद्दल विचार लिखित स्वरूपात व्यक्त करू लागली.त्यातुनच स्त्रि साहित्य निर्माण झाले,बहरत गेले.त्याला सामाजिक व राजकिय ,आर्थिक,वैयक्तिक सोशिकतेचे अंग असले,तरी स्त्रि ही शिक्षणामुळे व्यक्त करणारी झाली.तिच्या लेखणीने शासन व समाज मने यांना दखल घेण्यास व स्त्रियांबाबतचा दृष्टीकोन बदलण्यास भाग पाडले.विविध प्रकारच्या लिखाणात्मक कार्य व चळवळी तून स्त्रियावरील अन्यायबाबत बाबत प्रश्न उपस्थित होत राहिल्याने महिला तक्रार निवारण कक्ष/विभाग,महिला सुरक्षा,महिलांचे आर्थिक सक्षमीकरण,महिला व बाल कल्याण विभाग,कौटूबिक न्यायालय.आदी सारख्या महिला हिताचा विचार करणा-या घटकंची शासनाने नियुक्ती केली.

त्याच प्रमाणे कलेच्या क्षेत्रातही महिलांनी मोठ्या प्रमाणात यशाची प्राप्ती केली.त्यात चित्रपट सुष्टी,नाटक,संगीत,गायन,नृत्य आदी सारख्या अनेक कला प्रकारात सारख्या अनेक कला प्रकारात भारतीय स्त्रिने आघाडी निर्माण केली.त्यात भारतीय गानकोकीळा लता मंगेशकर ,आशा भोसले,सिने अभिनेत्री माधुरी दिक्षित,हेमा मालनी,उषा चव्हाण,दिपीका पदुकोन,आदी सारख्या अनेक महिला कलाकाराचे नावे पूढे येतात.

समारोप- व्यक्तीच्या सर्वांगीण विकासाचे साधन म्हणजे शिक्षण.अशी ढोबळ मानाने शिक्षणाची व्याख्या केली जाते.समाजातील मागासलेल्या घटकांचा ,व दुर्बल घटकांचा विकास होण्यासाठी शिक्षणाचे कार्य महत्वाचे ठरले आहे.महिला मध्ये आत्मविश्वास व स्वाभिमान निर्माण करून,महिला सशक्तीकरण शिक्षणामुळेच साध्य होत आहे. शिक्षणाच्या मुळे महिलांच्या बाबतीतील अन्यायाचे संपूर्ण चित्र बदलले नसले तरी,त्यात आमुलाग्र असा सकारात्मक बदल मात्र शिक्षणातून झालेला निश्चितच दिसतो.यातून शिक्षणातून महिलांचे सक्षमिकरण होत असल्याचे निश्चित पणे स्पष्ट होते.

संदर्भ सूची:

- 1) मेधा नानिवडेकर(संपादक).(2006).महाराष्ट्रातील स्त्री चळवळीचा मागोवा ,प्रतिमा प्रकाशन पुणे-411002
- 2) सुधा रानी श्रीवास्तव रागिनी श्रीवास्तव.(2001).मानव अधिकार और महिला उत्पीडन कामनवेलथ प्रकाशन नई दिल्ली.-110053
- 3) नंदिता गांधी,नंदिता शाह,अनुवाद.भा.रा.भागवत.(1992).स्त्री संघर्षाची नवी रूपे.पाप्युलर प्रकाशन,मुंबई.-400057
- 4) विद्युत भागवत,शर्मिला रेगे.(संपादक).(2000).भारततातील समकालीन कळीचे प्रश्न.स्त्रीवादी चर्चाविश्वाचा आढावास्त्री अभ्यास केंद्र,पुणे विद्यापीठ पुणे-411007
- 5) विश्वंभर कुळकर्णी,.ना.ग.पवार.,म.बा.कुंडले,.श्री.रा.गुणे. शिक्षणाचे तात्विक,सामाजिक व सांस्कृतिक यथार्थदर्शन भाग -1. यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ नाशिक-42222.
- 6) विश्वंभर कुळकर्णी,प्रा.मधुकर सोनार .प्रा.श्रीरंग गुणे,प्रा.प्रतिभा वीरकर .शिक्षणाचे तात्विक,सामाजिक व सांस्कृतिक यथार्थदर्शन भाग-2 -यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ नाशिक-42222

ISSN 2349-638X

www.aiirjournal.com